

*Колдошев Мисирали Колдошович,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**«МАНАС» ЭПОСУНДА ТАРТУУГА КЕЛГЕН КЫЗДАРДЫН ЭРКИН
ТАНДООСУ – КЫРГЫЗ ГУМАНИЗМИНИН СИМВОЛУ**
(Элдик «Манас» эпосунун мисалында)

*Колдошев Мисирали Колдошович,
кандидат педагогических наук, доцент,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**СВОБОДНЫЙ ВЫБОР ДЕВУШЕК, ПРЕПОДНЕСЁННЫХ В КАЧЕСТВЕ
ДАРА В ЭПОСЕ «МАНАС», КАК СИМВОЛ КЫРГЫЗСКОГО ГУМАНИЗМА**
(на примере народного эпоса «Манас»)

*Koldoshev Misirali Koldoshevich,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

**FREE CHOICE OF GIRLS PRESENTED AS A GIFT IN THE EPOS
«MANAS» AS A SYMBOL OF KYRGYZ HUMANISM**
(on the example of the folk epic «Manas»)

Аннотация: Бул илимий макалада Шоорук кан көп сандаган аскери менен Ала-Тоо жергесин басып алууга максат койгону жана Манас баатырдын жоокерлери менен болгон катуу кармашта алар кыргын таап, жеңилген окуя баяндалат. Шоорук өз жанын жана тирүү калган аскерлерин аман алып калуунун арга-амалын ойлоп, Манастын алдына чоң тартуу менен барууну жана ага тизе бүгүп, жалынып-жалбаруу чечимине келет. Шооруктун жөрөлгөлүү, сыпайы иш-аракет жасаганын көрүп, Манас абасы Бакай жана чоролору менен акыл кеңеш куруп, Шооруктун өтүнүчүн кабыл алат. Тартуу катары алып барган отуз бир сулууну жигиттердин колуктулукка алуу

көрүнүшүнө назар салсак, өзүнө жаккан жигитин тандоону кыздардын өз эркине коюу сунушу өзгөчө кызыгууну жаратат. Шооруктун кызы Акылайдын жана кыздардын тандоо кезиндеги көрүнүштөр макалада мүнөздөлөт жана анализденет.

Ошондой эле макалада бүгүнкү замандын жааштары көңүлгө алчу жана аларга сабак болчу айрым жөрөлгөлүү жагдайлар, баалуулуктар тууралуу кеп жүрөт.

Аннотация: В предлагаемой научной статье рассказывается о событии, как Хан Шоорук со своими многочисленными войсками решил напасть на землю Манаса с целью ее захвата. Однако, в отчаянных сражениях Хан Шоорук терпит сокруши-

тельное поражение. Чтобы остаться живым и не дать погибнуть своим оставшим войскам от рук Манас-батыра, Шоорук придумывает способ: если подойти к Манасу с преподношением большого дара со всеми почестями и умолять его встав на колени, то он призадумается, облагоразумится, простит и согласится. Увидев, как Хан Шоорук подошёл к нему, придерживаясь обычаев и традиций, сильно умолял прощения, Манас, посоветовавшись с Бакаем и близкими соратниками, положительно относится к его просьбе.

В этом контексте, вызывает интерес эпизод, связанный с выбором жениха, преподнесенных в качестве дара тридцати одной девушки. Выбор делали девушки из джигитов Манаса. Отмечается, что рассматриваемый обычай унаследован кыргызами от Манаса.

В статье характеризуется и анализируется особенно выразительно ситуация выбора своих будущих женихов дочкой Хана Шоорука Акылай и другими девушками. Вместе с тем, в статье описываются некоторые моменты, связанные с этническими обычаями и ценностями, которых сегодняшняя молодежь должна принять во внимание, стараться их придерживаться в своей жизни, и извлекать из них воспитательные уроки.

Annotation: *The proposed research article tells about the event, how Khan Shooruk with his numerous troops decided to attack the land of Manas in order to capture it. However, in desperate battles, Khan Shooruk suffers a crushing defeat. In order to stay alive and not let his remaining troops die at the hands of Manas-batyr, Shooruk comes up with a way: "if I go to Manas on my knees and offer him a big gift with all honours, then he will become thoughtful, gentrified, forgive and agree". Seeing how Khan Shooruk approached him, adhering to customs and traditions, strongly begging for forgiveness, Manas, after consulting with Bakai and close associates, positively reacts to his request.*

In this context, the episode associated with the choice of a groom, presented as a gift to

thirty-one girls, arouses interest. The choice of each girl from the jigits¹ of Manas was recommended to the girls themselves. It is noted that the custom in question was inherited by the Kyrgyz from Khan Manas.

The article characterizes and analyzes a particularly expressive situation of choosing their future suitors by the daughter of Khan Shooruk Akylai, and other girls. At the same time, the article describes some points related to ethnic customs and values that today's youth should take into account, try to adhere to them in their lives, and draw educational lessons from them.

Түйүндүү сөздөр: Шоорук кан, Акылай, салттуу жөрөлгө, тартуу, баалуулуктар, жигит тандоо, той, мусулман болуу.

Ключевые слова: Хан Шоорук, Акылай, традиции и обычаи, преподнести дар, ценности, выбор жениха, пир, быть мусульманином.

Key words: Khan Shooruk, Akylai, traditions and customs, present a gift, values, groom's choice, feast, be a Muslim.

Киришүү. Жоокерчилик заманда бөтөн жерлерди, элдерди басып алып ээлик кылуу, байлыгын талап-тоноо, мал жандыгын айдап кетүү, калкын баш көтөргүс кулга, катын-калачын күңгө айлантуу окуялары, тилекке каршы, көп өкүм сүргөнү тарыхтан белгилүү. Шоорук кан мына ушундай кытмыр ойдо Ала-Тоо жергесин басып алууну көздөйт. Капсалаңдуу чоң кармаш каршылашкан эки элдин элдешүү, достошуу окуясы менен аяктаганы баяндалат.

Изилдөө методдору. Окуяга байланыштуу эпизодду окуп-үйрөнүү, талдоо, «себеп-натыйжа» байланыштарын иликтөө, окуянын жүрүшүндө түзүлгөн жагдайларды бири-бирине салыштыруу, конкреттештирүү, синтездөө жана башка ыкма-методдор илимий макаланын жыйынтыктарын чыгарууну өбөлгөлөдү.

¹ jigit = skilful horsemen; in some Turkic languages also spelled as yigit, zhigit

Негизги мазмуну. Шоорук кан көп сандаган аскери менен Манаска кол салууга даярданат. Катуу кармашта Шоорук жеңилүүгө учурайт. Айласы куруп, өз жанын, калган аскерлерин жана элин аман алып калуу үчүн Манаска тартуу берип, ага тизе бүгүп жалынып-жалбарып, жан соога тилөө өтүнүчүн ойлойт. Өз кызы Акылайга сарайындагы отуз сулууну кошуп (мындайча айтканда, Акылай менен отуз бир кыз), алты жүз мал айдап, кырк төөгө кымбат баалуу зер буюмдарын артып баруу чечимине келет. Манастын колунан кантип өлбөй калуунун аргасын издегенин, анан жогорудагы чечимди туура көргөнүн оболу кызына айтат. Атасынын бул сөзүнө кызы абдан капаланып: «Мен сизге, башында, урушпаңыз деген болчумун», – дейт [1, 878-б.]. Ошондо кызынын тилин укпай койгонуна өтө кейийт. Кечиримсиз ката кетиргенин атасы мойнуна алат. Мурда мындай деп ойлобогонун, уруштан соң гана кыргыздардын мыкты жоокер эл экенин билгенин мындайча мүнөздөйт:

Ушу күндө бу кыргыз

Урушка туулган неме экен.

Түптөлүп калган эл экен,

Түк качпастан өлүмдөн,

Дүмөккө туулган неме экен [1, 879-б.].

Бул окуянын өңүтүндө макаланын автору төмөндөгүлөрдү эске салат. Шоорук өңдүү эле калмак каны Акунбешим да согуштун соңунда гана Манастын жоокерлеринин мыктылыгын баалап, кыргыз-казактын кайратына тан берген [5, 45-б.]. Мына ушул өңдүү жагдай кан Орго менен болгон катуу кармашта орун алган: – каардуу душман болгонуна карабай, Манас Орго кандын өтүнүчүн четке какпай, туура кабыл алып, сураган жети күн нөөмөтүн берип жатат; мында Манастын жогору гумандуулук, адамгерчилик, кечиримдүүлүк сапаттарынын иш жүзүндө көрүнүүсү аңдап-туюлат [5, 45-б.].

Атасы тушуккан оор абалга жаны ачып, анын сунушун кызы макул табат. Өткөн иштин кайра ордуна келбесин айтып, атасынын капаланганын кызы бөлүшүп, азга болсо да аны жоошутуп, капалыгын жазат.

Ушу эпизоддо Акылайдын али жаш экенине карабай (ал болгону он алты жарым жашта болчу), «атына заты жарашып» дегендей, «урушпа ата» дегенинин өзүнөн анын тунук акыл-эси, дээринин нукуралыгы көзгө урунат. Балким, кыздын назик жүрөгү кармаш кайгылуу аяктап калуусун алдын ала туйган болуу керек.

Андан ары Шооруктун чоң тартуу менен кан Манаска келген көрүнүш баяндалат. Манас абасы Бакай жана көпчүлүк менен кеңешип, кан Дүбүрө өлгөндөгү окуяны эстерине салышып, башкача айтканда, кан башы менен келип, жан соога тилеп жаткан соң, жолун кылып, анын өтүнүчүн кабыл алуу бүтүмүнө келишет. Оболу буларды ак динине салууну, бирдей ишенимди тутунган эл болууну максаттанганы баяндалат. Окуяда кыздардын жигиттерге аялдыкка тийүүсү менен байланыштуу маселе зор кызыгууну жаратат. Жаккан жигитин тандоо эркиндигин кыздарга сунушташат. Бул сунушка кыздар абдан таң калышат. Анткени мындай болорун алар таптакыр күтүшпөгөн болчу. Тандоо кырдаалын төмөндөгү саптар да ырастайт:

Ортого коюп кыздарды,

Бирден каалап тийгин – деп,

Көңкү турган көпчүлүк

Кыздын өзүн кыстады [1, 881-б] – делет.

Кырка тизилген жигиттер да «мени тандаса экен», – деп каалашып, кыздарга жагууга аракеттенишкен, бойлорун түздөнүшкөн, бети-башын каранып сыланышкан, бул ойлорду:

Ондонушуп бойлорун,

Кырдап кийип бөрктөрүн,

Кыз үчүн оңдоп көрктөрүн,

Сакал-мурут тарашып,

Көркүн оңдоп кай бирөө,

Көрөр бекен мени – деп,

Көбүрөөк сүйлөп калышып [1, 881-б.] – деген саптар да айкындап турат, жагдайлар айтылат.

Мындан эмнени тыянактоо мүмкүн? Биздин көз карашыбызда, жигиттердин, алдыңкы кезекте, көркөмдүү, сулуу, ажарлуу кыздарга жаккысы келгенин. Бул – табигый көрүнүш.

Жигит тандоодо кыргыздарда кыздын эркине төр берилет турбайбы деген ойго келишип, алардын аң-сезиминде, көз карашында бурулуш жасалганы төмөндөгү саптарда, биздин оюбузда, Манас баатырга жана кыргыз элине карата урмат-сыйдын белгилери катылгансыйт:

Уругу кыргыз эл экен,
Улугу Манас эр экен,
Эркибизге койгону,
Кааламак бизге эп экен [1, 881-б.].

Андан соң, кыздардын жигит тандоо баяны сүрөттөлөт. Кыздар эмне кыларды, кантээрди билишпей, буйдалышып, бири-бирине шыбырап, асты менен карашып, сен баштай кой дегеншишип, айрымдары ыйламысырап, кээлери баштагысы келип, бирок батына алышпай дегендей, толкунданып турган чакта, Аядил аттуу кыз: – Акылай кан кызы, тандоону баштоо анын жолу, Акылайдан кийин гана бизге кезек келет, – дейт. Бул учурда бир жөрөлгөлүү ырасым жөнүндө кеп жүрүп жатат. Кыргыздарда «тектүүдөн тектүү туулат» деген ишеним айтылат. Бул – бир чети, чын сөз. Кыргыздар байыртадан салттуулукка төр берип келген эл. Демек, жолун кылган. Мындан, таалим-тарбиянын уламалуулугун, бүтүндүгүн, иреттүүлүгүн, бузулбоосун, туура жолдо берилүүсүн көргөн. Жаш муун да ушул салттуулуктун жолунда жашашы, аларды баалай билиши, аздектеши, баркташы, алардын тарбиялуулугун сыпаттаган мүнөздөмөлөрдүн өзөктүүсү экенин ата-бабалар билген. Ошентип, Акылай түз барып Манастын колун кармаган соң, калган отуз кыз да бирден-бирден жигиттерди тандагандары айтылат.

Шооруктун кызы Акылай,
Шоодураган капыр ай,
Короз моюн, аппак эт,
Койкондогон кара бет,
Карагат көздүү, кардай эт,
Кашкаңдаган кара бет,
Болгон бизге керим – деп,
Болсун Манас эрим – деп,
Кыздардан чыгып бөлүнүп,
Кыргоолдой мойну көрүнүп,
Сунала басып суйкайып,

Суу чыбыктай буралып,
Султан эрге бет алып,
Манасты башта көргөндөй,
Барып-келип көнгөндөй
Баатырдын барды кашына,
Кыз да болсо Акылай
Конду дөөлөт башына.

Тегин тапты теги – деп [1, 882-б.].

Жогорудагы саптарда Акылайдын ажарлуу жүзү, суйкайган сулуулугу, татыналыгы, сымбаттуулугу менен бирге эле, биздин оюбузда, анын бетке тик айтар (бетке чабар) мүнөзү, кандайдыр тартынчактыгы, уяңдыгы жок сыяктуу, тайманбастай көрүнгөн сыпаттоолор да кошо берилүүдө.

Акылай мурда каалады,
Артыкпызбы андан – деп,
Алиги турган отуз кыз
Бирден-бирден кармады,
Карап турган көпчүлүк
Каткырыгы баш жарып,
Катуу күлүп калышып,
Мыктысып туруп алдың – деп,
Кыйын да болсоң бу сапар
Кыздан куру калдың – деп,
Шылдыңдашып калышып,
Кыз тийбеген алсын – деп,
Кырк төөдөгү алтынды,
Кыргыздарга бөлүшүп [1, 882-б.].

Кыздар жигиттерди тандаган соң, «мыктысынып, кыйынсынганым менен бу жолу кыздан куру калдың» – дешип, жигиттер тамашага чалышып, «каткырыгы баш жарып» делип, айлана каткырык-күлкүгө толгон, шардана болгон маанайлуу эпизод сүрөттөлөт. Түзүлгөн кызыктай болгон кырдаалда да турган көпчүлүк калыс чечимге келишет, б.а., төөлөрдөгү алтындарды кыз тийбей калгандар алсын дешет. Аларды куру калтырышпады. Бирдемеге ээ болушту. Болгондо да кымбат баалуу алтынга. Ошентип, кыз тийбей калган жигиттердин өзүлөрүн ыңгайсыз сезген абалдары кыйла жеңилдеди, же абалдар белгилүү деңгээлде беркилерге, б.а., кызга жолдууларга теңелди десе болот.

Көрүнүктүү этнограф жана тарыхчы С.М. Абрамзон бөлөк айрым элдерде да ушул өңдүү жөрөлгө бар экенин төмөндө-

гүчө эске салат: «Уландардын колукту, кыздардын күйөө тандоо жөрөлгөсү да сөзсүз кызыгууну пайда кылат, мүмкүн, бул үйлөнүү жөрөлгөлөрүнүн байыркы түрүнө таандыктыр, анткени, бул жерде биз өзүнө келечектеги күйөө тандап алууга кыздын укугу бар экенин көрөбүз. Ушуга байланыштуу Л.Я. Штенберг тарабынан белгиленген Thurnston’у боюнча Индиядагы Nayadi уруусунун үрп-адаты жөнүндө эскерип кетебиз, бул үрп-адат боюнча кызга үйлөнүүнү каалаган бардык жигиттердин ар бири колуна башкалардыкынан өзгөчөлөнүп турган таяк алып алышат да, ичинде кыз отурган алачыкты тегеренип бийлей башташат. Бий токтогондо күйөө болсом деген ар бир жигит жылчыктан өзүнүн таягын алачыктын ичине таштайт. Кыз бул таяктардын ичинен бирөөнү тандап алат да, кыз тандап алган таяктын ээси алачыкта жашынып отурган кыздын күйөөсү болуп калат, – дейт [2, 583-б.].

Кеп сонунда, кан Шооруктун мусулман болгон жагдайы төмөндөгүчө мүнөздөлөт:

Баарын динге салдырды.

Тарса динден Шоорукту

Исламга салдырды,

Келме келип тилине,

Бийман кирип дилине,

Болду Шоорук мусулман [1, 882-б.].

Каралган окуя эки жоолашкан элдин өз ара ымалага келүүсү, тил табышуусу, түшүнүшүүсү, достошуусу менен аякташына байланыштуу элге чоң той өткөрүлгөнү баяндалат.

Корутунду. Макалада баяндалгандардын негизинде төмөндөгү тыянакка келүү мүмкүн:

Кан Манас жоолашкан элге, алар баскынчылык менен арам ойдо кол салышса да, алар жеңилүү ызасын тартып, талкаланып бараткан кезде, душмандар туура ниетте жөрөлгөлүү иш-аракет жасашып, жан соога

өтүнүчү менен кайрылышса, Манас мыкты чоролору менен акыл кеңеш куруп, душманга адамгерчилик мамилесин көрсөтүп, алардын өтүнүчүн кабыл алган жана аларды туура жолго салуунун камын көргөн.

Айтылгандар кара ак менен алмашат, «түндөн соң күн, жамандык артынан жакшылык келет» деген терең философиялык-педагогикалык ой менен үндөшөт.

Кыздын тандоосуна төр берүү – бул – жаратылыштын мыйзам ченемдүүлүгүнө да үндөш келет, мындайча айтканда, кыздын бала төрөө, эне болуу, тукум улоо касиети менен байланыштуу кароо жөндүү, анткени, нускалуу, ден соолугу чың, өзү жактырган жигиттен алты саны аман, акыл-эстүү, адеп-ыймандуу перзент төрөөнү ниеттенет, ошондой мүдөө, тилек кылат.

Адабияттар:

1. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / С. Орозбаковдун варианты боюнча. КРУИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту. Түз. С. Мусаев. – Б.: Хан-Тенир, 2010. – 1840 б.
2. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер [Текст] / С.М. Абрамзон // Котор. С. Мамбеталиев, Д.Сулайманкулов, С. Макенов. – Б.: «Кыргызстан – Сорос» фонду, 1999. – 896 б.
3. Алимбеков Акматали. «Манас» – салттуу педагогикалык билимдердин көөнөрбөс булагы / Шоокум, №9 (97), сентябрь 2014-жыл. – 8-б.
4. Колдошев М.К. Калмак ханы Акунбешим менен Манас баатырдын кагылышуу окуясынын тарбиялык өңүтү // Известия Кыргызской академии образования. – Б.: 2020. – №3 (52). – С. 150-154.
5. Колдошев М.К. Манас менен Орго хандын кармашуу окуясынын тарбиялык сабактары // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2021. – №3 (55). – С. 42-46.

Рецензиялаган:

Байгазиев С.О.,

*филология илимдеринин доктору, профессор,
КББАнын академиги*